

دوست‌مراد بابا

همانندی مطبوعات تاجیکستان و روسیه

اگر از زاویه روزنامه‌نگاری به رسانه‌های خبری بازاری تاجیک که برخی محققان آن را «مطبوعات زرد» نیز می‌گویند، نظر اندازیم، نه تنها تأثیر بی‌واسطه مطبوعات روسی را احساس می‌کنیم، بلکه عملاً مشاهده می‌کنیم.

در رسانه‌های خبری و گزارش‌های رسمی صدا و سیما، اصطلاح «مطبوعات زرد» به کار می‌رود که ترجمه تحت‌اللفظی اصطلاح «желтая пресса» روسی بوده، به طلبات زبان فارسی تاجیکی جوابگو نیست، از این رو ما آن را «رسانه‌های خبری بازاری» می‌گوییم. اما علی‌رغم این، چنان چه محققین عبارتی رساتر پیشنهاد نمایند، قابل پذیرش است. اما صحبت بر سر یک اصطلاح نیست، بلکه بر سر یک دوره مطبوعات تاجیک است که پس از بازسازی گورباچف دبیر اول حزب کمونیست و آخرین رئیس جمهور اتحاد دولت‌های شوروی آغاز گردید.

پس از بازسازی گورباچف و پس از فروپاشی اتحاد شوروی در کل جماهیر سابق شوروی، در دوران اولیه در رسانه‌های خبری خلای به وجود آمد که این خلای می‌بایست پر می‌شد. در ابتدای دوران بازسازی، مسائل مربوط به «پنبه ازبکستان» و یکه‌تازی و بالانشینی اعضای حزب حاکم، یعنی حزب کمونیست به میان آمد که در مطبوعات شوروی، از جمله تاجیکستان، در روزنامه‌های حزب کمونیست: «کومسومول تاجیکستان»، «کومسومولیس تادژیکستان» (Комсомолец Таджикистана)،

«کمونیست تادژیکستان» (Коммунист Таджикистана)، «تاجیکستان ساویتی» و حتی در روزنامه‌های استانی و محلی مانند «حقیقت لنین‌آباد»، «بدخشان ساویتی» بی‌واسطه تحت تأثیر رسانه‌های خبری مسکو، مخصوصاً «ایزوستیا»، «لیتراتورنایا گازیته»، روزنامه جدید «سایسیدنیک» و «کومسومول‌اسکیه پراودا» درباره رشوه‌خواری دولتمردان وقت شوروی، جعل ارقام از جانب حزبیان ازبکستان، گزارش و مقاله‌ها نشر نمودند که البته اکثر آنها تکرار مقاله‌های مرکز بودند. آن روزها قهرمانان اساسی رسانه‌های خبری نیز حقوق‌شناسان شوروی و بازرسان پنبه ازبکستان به سروری آقایان گیدلیان (Гидилян) و ایوانف (Иванов) بودند.

نخستین مقاله و گزارش‌هایی که جای خبرها و مقاله‌های حزبی را در این رسانه‌ها تنگ نمودند، گزارش‌های گروه حقوق‌شناسان به سروری گیدلیان و ایوانف بود. متأسفانه نتیجه بررسی و گزارش مخصوصاً گروه حقوق‌شناسان به دلیل سانسور در صفحات تاریخ مطبوعات روسی و شوروی سابق منعکس نگردید.

این روند با وجود کمبودها معمولاً از دیدگاه‌های خوب نیز خالی نبود، اما ارزشیابی اکثراً یک‌جانبه صورت می‌گرفت. با وجود این که این گونه اخبار و گزارشها پاسخگوی مطبوعات آن زمان را داشتند، لیکن باید اقرار کرد که «مطبوعات زرد» نبودند.

دوره دوم مطبوعات شوروی سابق پس از دوران بازسازی، از آن جمله تاجیک، به دوره فروپاشی اتحاد شوروی و استقلال جمهوری‌ها مطابق می‌آید. این دوره را دوره سیاست‌گرایانه می‌توان نامید. زیرا واقعاً در این زمان تفکر جامعه از قشر روشنفکر گرفته تا کارگر، همه پیرامون سیاست می‌گشت. این بود که بازار رسانه‌های خبری حزبی تاجیکستان به درد مردم نمی‌خورد و موادی که این

رسانه‌های خبری به نشر می‌رساندند، یکرنگ و ملال‌آور بودند. دیگر در یک روز چه قدر پنبه چیدن یک نفر به نظر کسی عجیب نمی‌نمود و طلبات نیز دگرگون شده بود. در کنار اینها، رسانه‌های خبری صوتی و تصویری، مخصوصاً صدا و سیمای تاجیکستان که دولتی شده بود، هنوز مهر خموشی بر لب داشت و تقریباً همه مردم تاجیک اخبار و گزارش‌ها را از صدا و سیمای روسیه می‌شنیدند و بها می‌دادند که اکثر گزارش‌ها هنگامه‌جویانه و پرولوله و ترغیب‌گر ساختار دموکراسی آمریکا و غرب بودند. در همین سالها یعنی پس از سال ۱۹۹۳ در تاجیکستان نشریه‌های خصوصی و حزبی و سازمان‌های اجتماعی، از قبیل «چراغ روز»، «عدالت»، «سخن» عرض هستی نمودند که اصلاً مقابل ساختار حکومت روز بوده، مطالبشان نیز بر ضد سیاست حزب کمونیست بود. بعداً نشریه حزب نهضت اسلامی یعنی «نجات» نشر گردید که اولین نشریه سیاسی حزب نهضت اسلامی بود.

در تاجیکستان، تفلیس، باکو، ممالک سواحل دریای بالتیک جنبشهای آزادی‌خواهی پدید آمدند. برخی از ممالک توانستند بی‌جنگ شهروندی از این ورطه خلاص یابند. اما میان آذری‌ها و ارمنی‌ها جنگ برای ناحیه قره باغ آغاز شد و بعد از چندی ازبک‌ها در ازبکستان ترک‌های مسگیتی را راندند. پس از زمین‌لرزه ارمنستان و دروغ رسانه‌های خبری، به نام دموکراسی تاجیکستان «به ارمنی‌ها در دوشنبه خانه و جای دادند» که از جانب فرستاده‌های ترکی و روسی طرح‌ریزی شده بود، در دوشنبه نیز جنگ و جدال شروع شد. آن واقعه‌ها در تاریخ نوین تاجیکان با نام «واقعه‌های بهمن‌ماه ۱۹۹۲» معروف است.

رسانه‌های خبری وقت تاجیک، بخصوص رسانه‌های حزب‌های غیر کمونیستی «پدیده» دروغی را با مبالغه به مردم رساندند و شاید برخی از این

رسانه‌ها از این ولوله‌ها منفعت زیاد نیز بردند. این واقعه در مطبوعات تاجیک با نام «بهمن‌ماه خونین» مشهور است.

این آغاز جنگ شهروندی بود که بر پایهٔ محل‌گرایی، نه وطن‌داری، صورت گرفت. مطبوعات به دو گروه جدا گشته، هر یک به طرز فرمودهٔ خواجهٔ خارجی خود طبل و دهل می‌زد و مردم به مقابل هم برخاستند، بی‌خبر از آنکه آنها را که به هم می‌شوراند. با بهانهٔ جنگ شهروندی تاجیکان، در ازبکستان به تاجیک‌گرایان سمرقند، بخارا، فرغانه، سرآسیاب، ترمذ، شهرسبز فشار آغاز گردید.

در سالهای جنگ شهروندی نشر روزنامه و مجله‌ها مشکل گردید و تنها بعد از اجلاسیهٔ ۱۶ تاجیکستان این خلاء، از جانب روزنامه‌نگار اکبر ستار پر شد. وی نخستین روزنامه‌نگاری است که از سیاست گروهی دست کشید و هفته‌نامه‌ای را با نام «چرخ گردون» بنیاد نهاد. این هفته‌واره در ابتدا از روزگار سخت مردم پس از جنگ و به حالت ناگوار و بی‌نظامی گرفتار شدن شهروندان تاجیکستان، گزارش، قصه، خبر و غیره را توانست نشر نماید که مردم از اطلاعات دور مانده را دوباره روزنامه‌خوان نماید.

در این دوره رسانه‌های خبری روسیه وارد تاجیکستان نمی‌شدند، از این رو اکبر ستار باز یک هفته‌نامهٔ دیگری به زبان روسی با نام «دایژست پرس» نشر نمود و فضای اطلاعاتی تاجیکستان را کامل کرد. اما بخش اعظم صفحه‌های این هفته‌نامه از رسانه‌های خبری بازاری روسی پر می‌گشت و امروز نیز آن سنت ادامه دارد.

بعد از هفته‌نامه‌های «چرخ گردون» و «دایژست پرس» روزنامه‌های شریف همدم‌اف (همدم‌پور) «تاجیکستان»، «عایله» منتشر شد. این هفته‌نامه‌ها نیز در اول از روزگار تاجیکان پس از جنگ، خبر و گزارش به طبع می‌رساندند. بعداً یکی از آنها

یعنی هفته‌نامه «عایله» کاملاً شکلش را دیگر کرد. آغاز همانندی رسانه‌های بازاری تاجیکی - روسی نیز «عایله» است. این هفته‌نامه از روی نشریه‌های نوین روسی «Моя семья» (خانواده ما)، «Ты и я» (تو و من)، بخش ضمیمه «کومسومول‌اسکیه پراودا» طرح‌ریزی شد و پایه نخستین «مطبوعات زرد» در تاجیکستان طرح‌ریزی گردید. پس از نشر این هفته‌نامه، هفته‌نامه‌های «محبت و عایله»، «زن و مرد»، «آوازه» و... به نشر مقاله‌ها و گزارش‌هایی مشغول شدند که به روان و روحیه مردم تاجیک ناموافق بود و خواننده هنگام مطالعه آنها «یا نعوذاً بالله» می‌گوید. مقاله‌های محرمانه این هفته‌نامه‌ها از مطبوعات روسی نسخه‌برداری شده، تنها نامها، یعنی اسامی خاص روسی، تاجیکی شده‌اند. این «پدیده» ای نو در روزنامه‌نگاری نیست، قبلاً روس‌ها آن را از ممالک اروپای غربی و امریکا قبول اقتباس کرده بودند و این بدعت امروزه وارد ممالک مسلمان آسیای مرکزی و قفقاز، مخصوصاً تاجیکستان شده است که جای نگرانی دارد و در پیشگیری از این پدیده نامطلوب باید چاره‌ای اندیشد.

معمول‌ترین و دسترس‌ترین رسانه خبری از اواخر سده ۱۹ میلادی تا امروز رادیو است که همگان در حالت‌های دشوار و دست‌نارس بودن نشریه‌های ادواری، رادیو گوش می‌کنند. از این رو پس از برهم خوردن اتحاد شوروی در تاجیکستان نیز کوشش برای تأسیس رادیوهای شخصی و تشکیلاتی وجود داشت. یکی از این رادیوهای نوتشکیل که در کل مراکز کشورها و ولایت‌ها، شهرهای بزرگ روسیه، مخصوصاً از بخشی اروپا تا قسمت آسیایی این کشور را فراگیر بود و امروز هم هست، با خبر و گزارش و تحلیلها و دیگر ژانرهای رادیویی از رادیوهای پرآوازه پس از شوروی بود که رقابتی نزدیک با شبکه‌های مطرح روسیه و ممالک پس از

شوروی قرار داشته است. اما پس از آنکه «سرمایه‌گذاران» این رادئو معلوم گشت (که همانا حکومت وقت آمریکا و بریتانیا و دست‌نشانده آنها «دموکرات‌مآبان روس» بودند) عملیات این رادئو زیر نظر کارمندان حفظ حقوق، مخصوصاً وزارت امنیت این کشور افتاد. حکومت روسیه علیه این شبکه رادئویی، «رادئوی جمعیتی روسیه» را سازمان داد و به مقصد نهایی خود یعنی نگه داشتن دولت روسیه پس از شوری نیز نایل گشت. اما چون در تاجیکستان جنگ تحمیلی آغاز یافت، ساختن چنین رادئوها از جانب سرمایه‌گذاران به تعویق انداخته شد و تنها رادئوی دولتی، یعنی شبکه اول باقی مانده بود که این رادئو رسالت تاریخی خود را تا جلسه ۱۶ تاجیکستان نتوانست اجرا کند. جنگ‌های شهروندی رادئوی عمومی جمهوری را دست به دست می‌گذرانند، یعنی آن را گروه‌ها و احزاب گوناگون سیاسی اداره می‌کردند.

بدون اغراق می‌توان گفت که رادئوی آن روزه عمومی جمهوری تاجیک واقعاً بازاری شرقی را می‌ماند و همین بازار گشتن آن سبب شد که روزنامه‌نگاران زیاد حرفه‌ای ترک کار نمایند. سطح ژورنالیسم حرفه‌ای پست و کوچه و بازاری گشت. گزارشهای رادئوی تاجیک را همه باور نمی‌کردند. این روند شهروندان عادی بیرون از سیاست تاجیکستان را به رادئوهای خارجی مانند: «آزادی» امریکا، «بی‌بی‌سی» بریتانیا، «صدای خراسان» ایران آشنا ساخت. اما این رادئوها بر مردم عادی آن قدر تأثیر نداشت. آنها به خبر و گزارشهای این رادئوها آن قدر باور نداشتند. در این حالت نیز یاری‌رسان آنها اصلاً رادئوی عمومی شوروی سابق رادئوی «مایاک» روسیه بود. شهروندان اساساً خبرها و گزارشهای این شبکه را گوش نموده، از حوادث و وقایع داخلی تاجیکستان باخبر می‌گشتند که قشون‌های حکومت چه کار کردند و

یا مخالفان حکومت چه می‌گویند. تاجیکستان و دورنمای آن را نیز این رادیو که اکنون خارجی بود، بیان می‌نمود. اما بعضاً این رادیو با گزارش‌های «دروغ» و «پروکوله» جامعه را به تشویش می‌آورد و این خبر و گزارش‌ها، به خبر و گزارش‌های جنجالی رادیوهای غربی مخصوصاً امریکا را می‌ماند.

بعد از برقرار گشتن حکومت قانونی، کار رادیوی عمومی جمهوری تغییر یافت. برنامه‌ها دقت جلب‌کننده و خبر و گزارش‌های نیز شکل خود را دگرگون کرد. این بود که موقعیت این رادیو در جامعه روز به روز بهتر شد و مسبب اساسی برگشت تاجیکان به وطن گشت. در این خضوض شما می‌توانید از کتاب محقق رادیوی تاجیک س. خواجه‌زاد «تاریخ رادیوی تاجیک» استفاده نمایید.

حالا در رادیوی تاجیکستان برنامه‌های گوناگون مانند «امواج سخن»، «آزادزادگان»، «ستاره‌های بی‌غروب»، «معرفت»، «تفسیر یک بیت»، «پدیده»، «منبر ادیب» و... پخش می‌گردد که مانند خود را نه در رادیوهای پس از شوروی و نه در خارج دارند. خاطرنشان باید ساخت که از کل رادیوهای تاجیک تنها شبکه یک سیمای مستقل خود را دارد. نمی‌توان گفت که این شبکه به برنامه‌های آوازه‌دار رادیوهای روسی تکیه نمی‌کنند. اما طرز استفاده برنامه‌های روسی، تاجیکی گشته است. مثلاً در رادیوی سراسری «رادیو روسیه برنامه» «ترانه‌های قدیمی (Песня о прошлом)» هر هفته روز جمعه، ساعت ۱۸ به وقت مسکو طنین‌انداز می‌گردد و شنونده بی‌واسطه با پیدایش متن، موسیقی، آهنگساز و اجراکننده سرود آشنا می‌گردد. شنونده حتی می‌تواند با واسطه تلفن با مجری راجع به سرود و طرز اجرای آن بحث کند. کارمندان شعبه موسیقی رادیوی تاجیک همین پدیده روسی را کلاً تغییر داده، از روی آن «نغمه نیاکان» را ساخته‌اند که برای درک هنر سنتی

عمومی ایرانی «دوازده مقام» و «شش مقام» کمک زیاد می‌کند. فرق این برنامه از برنامه روسی در آن است که در رادیوی روسی شرکت کننده دو نفر است: مجری و گزارشگر. اما در شبکه اول رادیوی تاجیک شرکت کنندگان: مجری، گزارشگر و متخصص است. متخصص آن نکاتی را که از جانب ژورنالیست بیان نمی‌شود، کامل می‌کند. چنین برنامه‌ها در شبکه اول کم نیستند و این جای بحث نیز ندارد چونکه ما نظریه خبرنگاری را از روسها می‌آموزیم و پیگیرانه از پی مکتب گزارشگران روسی هستیم و آن را با روان ملت خود مطابق نمودن لازم است، که آن را در شبکه اول رادیوی تاجیکستان بی‌واسطه می‌توان احساس نمود.

این روند از سوی شبکه‌های رادیوی تاجیکستان: «صدای دوشنبه»، «آواز تاجیک» دنبال شد که پیوسته در رشد این جریان در جمهوری کوشش به خرج می‌دهند. مهمتر از همه، این شبکه‌ها به بزرگداشت زبان فارسی تاجیکی، گویش و تلفظ دقت می‌دهند که این باعث خرسندی است.

رادیوهای غیردولتی نیز در قلمرو تاجیکستان فعالیت می‌کنند. اینجا یک نکته را باید اعتراف نمود که رادیوهای غیردولتی مثل رادیوی «وطن» کاملاً نسخه رادیوی روسی «دوروگا-Дорога» (راه) می‌باشد. چون این رادیو به معیار زبان ادبی توجه نمی‌کند که باعث آسیب رساندن به زبان می‌گردد و خواه ناخواه تأثیر بد بجا می‌گذارد. این در حالی است که شبکه «صدای دوشنبه» در اصلاح سخن‌های غیرتاجیکی دقت می‌کند و برای پیشگیری از ورود واژه‌های غیرضروری سهمی دارد. اما در رادیوهای «آسیا پلیوس»، «وطن»، «روسکی رادیو» «آریانا» وضعیتی دیگری دارند. اصلاً برنامه‌های این رادیو به زبان غیر (روسی) صورت می‌گیرند. هرچند در این شبکه‌ها برنامه‌ها و گفته‌هایی نیز به زبان تاجیکی پخش می‌شوند، اما در اکثر

مورد لحن گویش روسی است. این «پدیده» از نظر زبانی و قبل از همه از نظر روانی بر شنونده تأثیر بد می‌رساند.

همچنین رادیوی «امروز» که کلاً به زبان دولتی برنامه پخش می‌کند، کاملاً از رادیوهای کشورهای هم‌زبان و هم‌فرهنگمان ایران و افغانستان پیروی دارد. در بعضی از گزارش‌ها، گزارشگر با گویش تاجیکی، در برخی دیگر خبرنگار با گویش فارسی ایرانی که پر از واژه‌های نامأنوس است سخن می‌گوید. در بخش‌های دیگر گزارشگر از گویشی استفاده می‌کند که یک لحن تاجیکی نزدیک به گویش زبان تاجیکی افغانستان را دارد و آن را نیز نه همه می‌فهمد. مثلاً گزارشگر می‌گوید: «سربازان خدمت را تیر کردند»، یعنی به آخر رساندند و غیره که قابل قبول نیستند.

با وجود این، پیشروی در این ساحه به نظر می‌رسد و پدیده بهتر از همه در ولایت سغد رادیوی «تیراز» است. تنها کمبود این شبکه آن است که فراگیر تمام جمهوری نیست و با موج کوتاه پخش می‌گردد.

منبع اساسی اخبار، تلویزیون است. در عین حال به جز «سیمای مستقل تاجیکستان» تلویزیون خصوصی در کل جمهوری وجود ندارد. این تلویزیون نیز برای پایتخت و اطراف آن پخش می‌شود و برنامه‌هایش نیز آن قدر قدرتمند نیستند. در این تلویزیون کمبودهای تکنیکی و حرفه‌ای زیاد دارد.

در کنار این در شهرهای گوناگون و مراکز نواحی تلویزیون‌های مستقل و غیرمستقل زیاد هستند که در پیشبرد حیات و زندگی مردم هیچ نقشی ندارند. این شبکه‌ها خبر و گزارش‌هایی را از تلویزیون سفینه و شبکه یک تاجیکستان گرفته و تنها به اخبار داخلی اکتفا می‌کنند. هنگام تحلیل این تلویزیون‌ها می‌توان چنین نتیجه گرفت که برنامه‌های این تلویزیون‌ها به درد همه نمی‌خورد و هیچ ارتباطی نیز با شبکه‌های روسی ندارد.

بزرگترین شرکت‌های تلویزیونی کشور، شبکه اول تاجیکستان، تلویزیون سفینه و تلویزیون بهارستان هستند که دولتی‌اند. بهترین گزارش‌ها نیز مستقیم و غیرمستقیم از

این رسانه‌ها پخش می‌شود. چون این مؤسسه‌ها در بودجه دولت قرار دارند، بر اساس طرح آن عمل می‌کنند که از نظر منطق درست است. اما در کنار اینها، برنامه‌های جالب و سرگرم‌کننده این رسانه‌های خبری نسخه رسانه‌های خبری شرکت‌های گوناگون روسی بوده، از جانب کارگزاران با بی‌تعهدی اجرا می‌شوند. دیگر اینکه در برخی از برنامه‌های «تاک‌شو»های تاجیکی اصلاً آنانی که به برنامه دعوت شده‌اند، نقشی ندارند. نقش اساسی را اصلاً خود مجری اجرا می‌نماید و آن که دعوت شده است و سوادش با وجود اینکه کامل‌تر است، به «تماشاچی» تبدیل می‌شود و همیشه رشته سخن در دست مجری است و در شبکه‌های روسی خیلی کم به نظر می‌رسد، اما در شبکه‌های ما، مجری یکه‌تاز برنامه است که این امر نمایانگر حرفه‌ای نبودن اوست.

وقتی که برنامه‌های شبکه اول و تلویزیون سفینه با برنامه‌های تلویزیون روسیه مقایسه شود، سطح پایین نمایش‌های تلویزیونی روشن به نظر می‌رسد. در کنار این، به سبب خیلی دلگیر و یک‌رنگ و یک‌مرام تهیه گشتن برنامه‌های شبکه‌های تاجیکستان، در کل شهرها و دهات مرزی ازبکستان و تاجیکستان شهروندان تاجیکستان برنامه‌های جمهوری همسایه را تماشا می‌کنند.

معلوم است که در زمان امروز، غالب مبارزه‌های ایدئولوژی آنانی هستند که رسانه‌های خبری خیلی نیرومند و برنامه‌های جالب و جذاب دارند. از این رو ما باید در اندیشه آن باشیم تا ساختار و گفتار رادیو و تلویزیون‌هایمان را تغییر بدهیم و به آن هر گونه برنامه راه نیابد و برنامه‌هایی پیاده گردد که به درد همه بخورد و از آن تاجیکان برونمرزی، مخصوصاً تاجیکان جمهوری‌های همسایه، هم‌زبانان ایرانی و افغانستانی بی‌بهره نمانند. در حالت ضروری از آنها استفاده شود و برنامه‌های جالب و دیدنی از حیات و فعالیت آنها پیشکش، بینندگان گو دانه شود.